

До проблеми типологізації концепцій мультикультуралізму

Анотація

У статті здійснено узагальнення сучасних концепцій мультикультуралізму, сформованих у теоретичній соціологічній традиції впродовж останніх тридцяти років. Відповідно до періоду існування мультикультуралізму як соціокультурної та політичної практики, виокремлено традиційні та сучасні концепції, що різняться за змістом і за поширеністю. У традиційних концепціях мультикультуралізм відбиває історично сформоване багатоманіття культур у межах окремої країни й обмежується рамками національної державності та соціокультурними стандартами і не претендує на роль особливого соціокультурного порядку. Сучасний мультикультуралізм поширюється у глобальних масштабах, постає як один з проявів глобалізації у суспільстві. За рівнем узагальнення схарактеризовано демографічний мультикультуралізм, використовуваний як індикатор соціальних змін; політико-конституційний, або програмно-політичний, що виходить з розуміння етнічної ідентичності як важливого ґрунту для політичних і громадських організацій при розподілі прав і ресурсів; ідеологічний, в рамках якого обговорюються варіанти національних ідеологій, культурної комунікації, міжкультурного взаєморозуміння, співвідношення цінностей, норм, моралі певних етнокультурних спільнот, етнічної меншості та етнічної більшості тощо; соціально-трансформативний, спрямований на запобігання расизму, націоналізму, сексизму, гомофобії та здобуття рівності для всіх груп суспільства; критичний мультикультуралізм, який розуміється як ілюзорне поняття, що ігнорує потребу у спільних культурі, мові, ідентичності для надання можливості суспільству бути стабільним. Численні концепції з приводу соціокультурної множинності та визначення характеру відмінностей об'єднані у два напрями дискурсу: постструктуралістський та інструменталістський.

Ключові слова: мультикультуралізм, культура, культурний плюралізм, етнічна та культурна ідентичності

Головною метою статті є спроба узагальнення та систематизації сформованих у другій половині ХХ — на початку ХХІ століття в соціології та інших соціогуманітарних науках концепцій мультикультуралізму — феномену, який за умов глобалізації набуває принципово важливого значення, адже постає однією з можливих парадигм взаємодії та взаємовпливу культурних та етнічних спільнот, здатною протистояти нівелюванню культурного різноманіття, його уніфікації [Социологическая энциклопедия, 2003: с. 182–183].

У соціологічній традиції в загальному розумінні мультикультуралізм ототожнюється з культурним плюралізмом і визначається як одна з найпоширеніших партикуляристських концепцій, моделей культурної системи, ґрунтованих на співіснуванні (у формі конкуренції, протистояння, зіткнення, компромісу, балансу) в рамках однієї держави відносно закритих соціальних сегментів (диференціація суспільства за соціальним, релігійним, мовним та іншими критеріями), культурних спільнот (етнічних, національних тощо), які усвідомлюють специфічність власної “картини світу” [Социологическая энциклопедия, 2003: с. 182]. На противагу тенденції сучасних суспільств до культурного об’єднання, мультикультуралізм визнає й захищає культурне розмаїття (наприклад, мови меншин), зосереджуючи увагу на нерівних відносинах меншостей з панівними культурами [Джери Д., Джери Дж., 1999].

Поняття “мультикультуралізм”, як відомо, виникло наприкінці 1950–1960-х років у Канаді для позначення стану етнокультурного, расового, релігійного різноманіття. Проте офіційно даний термін був закріплений у 1971 році, що стало своєрідним актом визнання державними інститутами безплідності асиміляційної політики, спрямованої на гомогенізацію культурно багатоскладного населення країни [Canadian Multiculturalism, 1985].

Водночас у деяких дослідженнях зазначають, що “мультикультуралізм” значною мірою лише риторичне оновлення старих проблем: перейменування процесів, які, починаючи з 60-х років ХХ століття, осмислювались у термінах “етнічного відродження”. Категорія “культура” прийшла на зміну категорії “етнічність”, пропонуючи ширшу, м’якшу і більш розпливчату формулу для визначення конфліктогенного характеру сучасного суспільства. Як гадає німецький соціолог Франц-Олаф Радтке, “адепти мультикультуралізму”, “заплющуючи очі” на структурні проблеми сучасних суспільств і висуваючи на перший план “культурні” проблеми (чи радше перекодуваючи структурні проблеми в культурні), пішли або шляхом романтизації та моралізації реальності, або шляхом відмови від аналітичної строгості [Radtke, 1998: p. 138].

Розвинена насамперед у соціальних науках США, Канади, Австралії, тема мультикультуралізму набуває особливого інтересу і проникає з північноамериканської та австралійської наукових традицій до соціальних наук Західної та Східної Європи. Як слушно зауважує відомий російський

політолог та етнограф Еміль Паїн, “його популярність закладена в основному постулаті, що визнає самоцінність культурного різноманіття країни (регіону, всього світу) та принципову неможливість (недопустимість) ранжування культур (у тому числі етнічних) за принципом “нижча — вища”, “головна — другорядна” або “панівна — інші”” [Паїн, 2004: с. 132].

Активні дослідження проблем мультикультуралізму починаються наприкінці 1990-х років ХХ століття. Формуються різноманітні уявлення про саме явище мультикультуралізму, що відбивається у яскравій мозаїці визначень цього поняття. Неоднозначність розуміння мультикультуралізму в сучасній науці визначає найрізноманітніші сфери його застосування, породжує численні дослідницькі підходи. Деякі автори намагаються продемонструвати його важливість у контексті нових соціокультурних реалій, по-новому розглянути теоретичні засади мультикультуралізму та культурологічні теорії. Інші дослідники аналізують поразки та успіхи політики мультикультуралізму в європейських та північноамериканських країнах з позицій усталених та нових соціальних і культурних практик і ставлення до меншостей. Нарешті, мультикультуралізм розглядають і як філософську концепцію світу [Ле Коадик, 2010].

Хоча термін “мультикультуралізм”, за словами американського ліберального публіциста Ричарда Бернстайна, й досі залишається “поняттям невизначеним” [Bernstein, 1994: р. 4], або, на думку російського дослідника Еміля Паїна, розмитим терміном, що означає лише те, що в нього вкладає кожен [Паїн, 2011], у зарубіжній та вітчизняній соціологічній теорії вже сформувалася низка концепцій мультикультуралізму, аналіз яких дає підстави для їх узагальнення, систематизації та типологізації за певними критеріями:

- за періодами існування мультикультуралізму як соціокультурної та політичної практики;
- за рівнем узагальнення;
- за напрямками і типом мультикультуралістського дискурсу.

Отже, спинімося детальніше на кожному з вищевказаних критеріїв. Що стосується першого, то сучасні дослідники виокремлюють два періоди існування мультикультуралізму як соціокультурної та політичної практики — стара постмодерністська мультикультурність 1960–1980-х років (“мультикультурність I”) та нова мультикультурність 2000-х (“мультикультурність II”) [Липкин, 2014: с. 31–32].

Відповідно розрізняють традиційні та сучасні концепції мультикультуралізму, які суттєво різняться між собою і за масштабами поширення, і за своїм змістом.

Так, традиційні концепції мультикультуралізму сформувались на етапі “мультикультурності I”, яка виникла в розвинених країнах Заходу на тлі істотного зростання добробуту та дозвілля, відсутності загрози воєн і серйозних конфліктів між європейськими національними державами та інтенсивного переміщення громадян у межах Європи в пошуках роботи. У такому контексті французький соціолог Мішель Вевьйорка відзначає, що починаючи з кінця 1960-х років виробництво культурних відмінностей в наших суспільствах зростає. І чим більше модерними або гіпермодерними (можна

сказати — постмодерними) є наші суспільства, тим сильніша тенденція ви-находити відмінності, використовуючи культурні матеріали, запозичені з сьогодення, минулого, зі звичаїв, форм колишнього мистецтва, історії тощо [Вев'єрка, 2005: с. 18–19]. Принципово важливим для “мультикультурності I” є й те, що групи, які виникають у цей період, не протиставляють себе західній системі ліберально-демократичних цінностей, а вписані в неї. Тому мультикультуралізм у традиційних концепціях, по-перше, відбиває насамперед історично сформоване багатоманіття культур у межах окремо взятої країни; по-друге, як система цінностей, форм ідентичностей значною мірою обмежений рамками національної державності та соціокультурними стандартами: верховенством національної ідентичності, привілейованою особливостю громадянства, територіально-державною основою культурних і політичних залежностей; по-третє, він також обмежений жорсткими рамками національної ідентичності, не претендує на роль особливого соціокультурного порядку, не може бути альтернативою встановленим у даному суспільстві стандартам, зразкам, нормам соціальної організації, базовим ідентичностям [Следзевский, 2008: с. 103].

Поява сучасних концепцій мультикультуралізму припадає на кінець 1990-х — початок 2000-х років — період становлення “мультикультурності II” в європейських країнах. І тут складається інша ситуація й домінують проблеми іншого рівня. Джерелом цих проблем, на думку російського дослідника Аркадія Ліпкіна, стає масова імміграція з ісламського світу, викликана новою фазою процесу глобалізації. По суті, йдеться про процес “глобальної урбанізації”, де розвинені країни відіграють роль міста, а слаборозвинені — села [Липкин, 2014: с. 33].

Отже, сучасний мультикультуралізм поширюється у глобальних масштабах і постає як один з проявів глобалізації у суспільстві. Його відмітною рисою є поява глобального транскордонного культурного простору, у якому вільно переміщуються окремі культурні форми та соціокультурні спільноти, виникає принципова можливість включення у культуру суспільства майже будь-яких цінностей, стандартів поведінки та культурних стилів, зокрема не пов'язаних один з одним і не дотичних до прийнятого в даному суспільстві соціокультурного порядку. Відтак, у сучасних концепціях мультикультуралізму пропонується особлива концепція ідентичності. В її основі лежить жорстке протиставлення національно-громадянській ідентичності й різноманітних форм і категорій групової ідентичності, а також заміщення громадянських прав індивіда колективними правами груп — культурними, расовими, конфесійними, приведення культурних відмінностей до принципу рівності окремих культур, соціокультурних спільнот. У сучасному мультикультуралізмі розуміння культурних ідентичностей відбиває адекватний розподіл соціальних та політичних прав і різноманітні форми визнання культурних меншостей [Следзевский, 2008: с. 103–104].

На думку соціального історика Ігоря Следзевського, сучасний мультикультуралізм постає альтернативою соціокультурним основам державнацій. З цим типом соціокультурних систем, які ще донедавна домінували у світовому масштабі, сьогодні успішно конкурують соціальні спільноти і культурні конфігурації принципово іншого, мережевого типу. Мережеві

структури обмежують, а часто і зводять нанівець поділ культурних зразків, форм, засобів комунікації за ієрархічною та інституціональною ознаками і за належністю культурних систем до державно-територіальних спільнот. Соціокультурний порядок національних держав втрачає всеосяжний, суверенний характер і вже не визначає ефективно та регулярно міру і характер культурного розмаїття [Следзевский, 2008: с. 106–107].

У мережевих структурах особливості “своєї” та “чужої” культур сприймаються за іншими законами, ніж у ситуаціях співвідношення цих особливостей в ієрархічному порядку. Людина є одночасно учасником різних соціокультурних груп, а за умов сучасного масового суспільства це веде до розвитку множинності, постійно змінних ідентичностей, які і наближують, і відокремлюють людей одне від одного. У цій множинності вже зовсім не просто відділити “своє” від “чужого” за їх місцем в ієрархії культурних ознак, проте майже універсальним і постійно запитуваним індикатором “свій–чужий” стають символи відмінностей. Це не просто підвищує значення культурних ідентичностей, а змінює сам порядок, характер, результати такого розмежування, що впливає і на характер культурної ідентичності [Следзевский, 2008: с. 109]. Проте у всіх цих аспектах мультикультурної альтернативи немає жодної явної загрози соціокультурним основам і стандартам єдності національно-державних спільнот, тим паче загрози розколу. Адже мультикультуралізм пропонує свій спосіб соціокультурної інтеграції, а не асиміляції інокультурних груп, та включення цих груп у соціальну і політичну системи громадянського суспільства без обов’язкового визнання культурної ідентичності більшості.

Тепер перейдемо до другого критерію класифікації концепцій мультикультуралізму за рівнями узагальнення.

У соціальних науках упродовж усієї історії становлення теорії мультикультуралізму сформувалося кілька таких рівнів, а саме:

- демографічний, або описовий [Куропятник, 2005], де мультикультуралізм використовується як індикатор соціальних змін, що стосується саме етнічної структури населення, коли місце етнічної гомогенності суспільств заступає її різномірність; сутність його полягає в описі демографічних та етнокультурних параметрів цих суспільств внаслідок як внутрішніх, так і зовнішніх причин. Найважливішими з них є міграції та імміграції, просторове розміщення населення. В результаті цього мультикультуралізм як на інституціональному, так і на буденному рівні розуміють як політику сприйняття іммігрантів у межах суспільства-реципієнта [Петриковская, 1993: с. 33; Deger, 1997: p. 107];
- політико-конституційний рівень [Нескман, 1993], або програмно-політичний рівень [Висоцька, 2009], на якому мультикультуралізм виходить із розуміння того, що етнічна ідентичність є важливою основою для політичної та державної організації, для розподілу прав та ресурсів. Це означає, що мультикультуралізм закріплює принцип етнічного плюралізму, автономії і запобігає акультурації, асиміляції, усталеної єдиної державної мови. Такий підхід має на меті врахування інтересів різних етнічних груп та забезпечення для них певного рівня визнання і самостійності, водночас зберігаючи відповідне бачення етнічної єдності

[Ceaser, 1998: p. 140]; тобто йдеться про практичне розв'язання питань політичного та культурного рівноправ'я, реалізацію програм підтримки і соціального захисту меншостей [Wiewiorka, 1998; Habermas, 1994: p. 119–121]. У цьому випадку мультикультуралізм об'єднує низку формальних державних політик, що мають дві головні цілі: збереження гармонії між різними етнічними групами та структурування відносин між державою й етнічними й культурними меншинами [Лебедева, 1999: с. 218–219; Тенула, 1998: с. 245–249; Todd, 2003: p. 216]. Політичний мультикультуралізм являє собою теорію та практику неконфліктного співіснування в одному життєвому просторі множини різнорідних культурних груп [Кирабаєв, 2002: с. 20], що може втілюватися у правових нормах, відбиватися на характері суспільних інститутів і в повсякденному житті людей [Тишков, 2002: с. 335]. Він має на меті зняти напругу між локальним і універсальним, між бажанням локальних культур зберегти свою ідентичність і необхідністю забезпечення цілісності великого суспільства [Чукин, 2002: с. 76–77]. Такого погляду дотримується й американський політичний філософ Майкл Волцер, який характеризує мультикультуралізм як програму боротьби за збільшення соціальної та економічної рівності, коли держава, орієнтована на підтримку рівноваги між різноманітними соціальними й культурними асоціаціями, може забезпечувати необхідні умови для реалізації цієї програми особливими, властивими тільки державі, конструктивними політичними засобами [Волцер, 2000: с. 126];

- ідеологічний рівень, в рамках якого обговорюються варіанти національних ідеологій, наприклад, поліетнічного націоналізму в Австралії [Castles, 1990: p. 46], культурної комунікації, міжкультурного взаєморозуміння, відповідностей та відмінностей цінностей, норм, моралі етнокультурних спільностей, що контактують між собою, етнічної меншості та етнічної більшості тощо [Habermas, 1994: p. 119–120]. Крім того, мультикультуралізм як ідеологія є програмою боротьби за збільшення соціальної та економічної рівності [Волцер, 2000: с. 126]. Мультикультуралізм виступає також формою інтегративної ідеології, через яку поліетнічні, полікультурні суспільства реалізують стратегії національної згоди та стабільності на принципах рівноправного співіснування різних форм культурного життя [Куропятник, 2005; Колодій, 2008];
- соціально-трансформативний рівень [Висоцька, 2009], спрямований на викорінення расизму, націоналізму, сексизму, гомофобії та здобуття рівності для всіх груп суспільства. Тобто в такому контексті мультикультуралізм заперечує існування чистих культур, адже кожна культура поєднує елементи інших; це означає заперечення “панівної культури” [Дмитриев, 1999: с. 34]. Взагалі, культуру розуміють як результат безперервної взаємодії одного народу з іншим [Нескман, 1993]. На соціально-трансформативному рівні мультикультуралізм постає як обґрунтування плюралістичної культурної піраміди, що приходить на зміну логоцентричній, пропонуючи нове “ідеальне”, а іноді й утопічне бачення, що відповідає або контрастує з поняттям суспільства і культури різноманіття [Тлостанова, 2000: с. 34];

- “бутіковий” мультикультуралізм [Fish, 1997]. Він базується на доволі легковажному ставленні до проблеми різноманіття як суто поверхневої зміни способу життя, що не заторкує глибинного підґрунтя людської природи. Мультикультуралізм такого роду міфологізує процес, у результаті якого будь-яка маргінальність перетворюється на товар для споживання. Мультикультуралізм, за словами американського дослідника Грегема Гагана, дуже тісно пов’язаний з екзотизацією, і якщо можна говорити про “бутіковий” мультикультуралізм, то екзотизм можна розглядати як своєрідну форму ксенофобії [Huggan, 2001: p. 126]. У такому яскраво ринковому варіанті мультикультуралізму, спрямованому на саморекламу в суспільстві мейнстриму, формується певна стратегія самоупаковки мультикультурних продуктів, подання їх з боку творців як ключових властивостей цього потужного дискурсу “бажання”, в цьому разі бажання того, щоб інші голоси були почуті, щоб погляди, які не належать до мейнстриму, були включені в поле діалогу. Однак мультикультурна гра такого роду може легко піддаватися різним формам експлуатації та маніпуляції і аж до пародії на сучасне театральне сприйняття культурної ідентичності в поєднанні з отриманням прибутку від цієї театральності [Тлостанова, 2008: с. 103];
- останній рівень, критичний [Heckman, 1993]. Тут мультикультуралізм розуміється як ніби непогане поняття, проте ілюзорне, таке, що ігнорує потребу в загальній культурі, мові, ідентичності для надання можливості суспільству бути стабільним. У рамках цього підходу сутність мультикультуралізму виявляється у заміні суспільних ідеалів, коли за поняттям інтеграції, що видає себе за форму толерантності, приховується уявлення про асиміляцію. Остання означає пристосування до панівних форм ідентичності й часто призводить до подальшої фрагментації суспільства та сепаратизму [Жижек, 2005: с. 22]. Відомий американський соціолог і політолог Самуель Гантингтон у такому контексті визначає мультикультуралізм як сутність антиєвропейської цивілізації, рух, що протистоїть монокультурній гегемонії Європи, яка призводить до маргіналізації інших культур [Хантингтон, 2007: с. 268]. Одним із різновидів критичного мультикультуралізму є мультикультуралізм опозиційного спрямування [Тлостанова, 2008: с. 105]. Такий “серйозний”, за визначенням американського теоретика Стенлі Фіша, мультикультуралізм не переймається акцентуванням відмінностей, а насамперед протистоїть всілякому придушенню та насильству у сфері духовної репрезентації. Будучи відзначений детермінізмом, він нерідко підміняє конкретні відмінності культом відмінностей як таких. Характерним прикладом опозиційного мультикультуралізму є “критичний мультикультуралізм”, теорію якого розробляли, зокрема, представники Чиказької школи культурних досліджень у 90-х роках ХХ століття.

Мультикультуралістський дискурс не становить єдності ані в сенсі підходів до осмислення феномену багатокультурності, ані в сенсі висновків щодо можливості та необхідності використовувати спеціальні політичні ініціативи для збереження відмінностей у сфері соціокультурного буття та сприяння появі нових відмінностей. Численні концепції з приводу соціо-

культурної множинності та визначення характеру відмінностей можна об'єднати за типами:

- постструктуралістський та інструменталістський;
- радикальний та поміркований [Коробейникова, 2009];
- моралістичний (або соціально-педагогічний), постмодерністський (або кулінарно-ціннісний), реактивний (або фундаменталістський) [Малахов, 2000; Радтке, 2002] та поліцентричний [Shohat, Stam, 1995].

Постструктуралістськи налаштовані мультикультуралісти, ґрунтуючись переважно на теорії ідентичності, представленій болгарсько-французькою письменницею, філософом Юлією Кристевою [Кристева, 1997], пропонують зводити відмінності не до групових, а до індивідуальних. Ідентичність у такому випадку розглядається не як усталений феномен, пов'язаний із груповою належністю, а як постійний рух, постійне становлення, яке не має ані початкового, визначеного “ядра”, ані остаточного кінцевого “пункту призначення”. Такий мультикультуралізм віддає перевагу індивідуальному перед груповим і заперечує необхідність збереження групових відмінностей. Така позиція зустрічається як у межах так званого діалогічного мультикультуралізму [Бенхабیب, 2003], так і в межах критичного мультикультуралізму [Schlesinger, 1992].

На позиціях інструменталізму здебільшого стоять ліберальні мультикультуралісти — американський політичний філософ Віл Кімліка та Майкл Волцер [Кімліка, 2007; Волцер, 1997], науково-пошукова діяльність яких обертається головним чином довкола питання про те, яким чином можна досягти “справжньої мультикультурності”. Те саме стосується й концепції мультикультуралізму канадського філософа Чарльза Тейлора [Тейлор, 2004]. До речі, остання концепція за характером мультикультуралістського дискурсу входить до соціологічних концепцій радикального спрямування, які відкидають необхідність єдиної культури, виходячи з того, що кожна культурна група має право не тільки на культурне, а й на політичне самовизначення в рамках країни проживання. Радикальні концепції базуються на ідеях толерантності та культурної ідентичності, ґрунтованих на концепції варіативної істини, яка розглядає мультикультуру як фундаментальну цінність.

На противагу радикальним, концепції поміркованого характеру підтримують культурні групи в їхніх устремліннях до збереження своєї ідентичності, проте визнають, що єдина політична культура життєво необхідна для функціонування демократичного суспільства. Поміркований мультикультуралізм розвиває концепцію розмежування позитивної й негативної толерантності, що набуває специфічної форми у будь-якій культурі [Коробейникова, 2009].

Ще одну типологію щодо мультикультуралістського дискурсу пропонує російський дослідник В.Малахов, який, дещо змінивши відому типологію Ф.-О.Радтке [Радтке, 2002], виокремлює такі типи, як моралістичний (або соціально-педагогічний), постмодерністський (або кулінарно-ціннісний), реактивний (або фундаменталістський) [Малахов, 2013]. У цьому контексті американські дослідники Е.Шохат і Р.Стам виокремлюють ще

один тип мультикультуралістського дискурсу — поліцентричний [Shohat, Stam, 1995].

Моралістичний тип мультикультуралістського дискурсу (за класифікацією Ф.-О. Радтке, соціально-педагогічний) розуміє мультикультуралізм як ідеальну модель співжиття, що забезпечує мирне співіснування етнічних та релігійних спільнот, кожна з яких сприймається як носій особливої культури. Як соціально-теоретичне обґрунтування такого мультикультуралізму застосовуються ідеї віротерпимості, громадянської толерантності, визнання рівноцінності всіх культур; це ідеї, оформлені у філософії Нового часу, насамперед у концепціях природних прав та держави суспільного договору, що заклали фундамент лібералізму. В цьому контексті розвиток суспільства трактується як процес динамічної взаємодії безлічі різноманітних рівноцінних культур. А механізмом впорядкування цієї взаємодії постає мультикультуралізм, який відкидає культурні ієрархії, поділ на центр і периферію, утверджує примат горизонтальних зв'язків над вертикальними та заохочує різноманіття культур. Моральність мультикультуралізму полягає у вимозі поваги до всіх інших культур, а легітимність базується на визнанні загальних прав людини і рівності культур [Кудрявцева, 2013]. З точки зору Ф.-О. Радтке, у своєму педагогічному варіанті мультикультуралізм призвичаює людей до пояснення всіляких нерівностей культурними відмінностями. Нові реальності багатонаціональних держав слід поважати, як мінімум, терпіти, а мірою можливості вважати збагаченням [Радтке, 1998].

Посмодерністський тип мультикультуралістського дискурсу (кулінарно-ціннісний, за Ф.-О.Радтке) підтримує риторику відмінностей, що прийшла на зміну риториці тотожності. Розбіжності вітаються, але без зміни чинного порядку. Тобто ми вітаємо вашу інакшість, але за умови, що ви залишитесь там, де ви перебуваєте зараз, і що наш добробут не зазнає збитків. Будемо насолоджуватися Святом Розбіжностей у китайських ресторанах та на фольклорних фестивалях [Малахов, 2000].

Фундаменталістський тип мультикультуралістського дискурсу пропонує повністю відмовитись від цінностей та норм, що склалися в рамках сучасної ліберальної демократії. Принципи ліберальної демократії у такому разі суть не більш ніж завуальоване насильство, прикриття панування однієї групи над усіма іншими [Малахов, 2000].

Поліцентричність у поліцентричному типі мультикультуралістського дискурсу глобалізує поняття мультикультуралізму і переструктурує міжгрупові відносини всередині, між і поза системами націй-держав відповідно до внутрішніх і частково спільних вимог різноманітних спільнот [Shohat, Stam, 1995: 300]. У такій картині світу сама дійсність є поліцентричною. На думку російської дослідниці Мадлени Тлостанової, поліцентричний мультикультуралізм розглядає всю історію культури в контексті соціальної влади і не співчуває сентиментальному сприйняттю “інших”, за яких ми повинні нести відповідальність, а радше пов'язаний з ідеєю необхідності дати владу раніше позбавленим її. Поліцентричний мультикультуралізм не проповідує псевдорівності точок зору, проте відкрито перебуває на боці підпорядкованих. Він мислить і подає світ з позиції кордону і бачить маргінальні спільноти не як групи, що мають бути додані до наявного ядра, а як активних

творців історії. У поліцентричному мультикультуралізмі найважливішим виміром є історичне, а саме: доказ органічного зв'язку проблеми культурного розмаїття та інакшості з усією історією колонізації світу. Не менш важливим моментом тут постає і просторова локалізація, уgruntована на залученні Америк, Азії, Африки, а сьогодні й Європи, особливо периферичної, в поле чинності мультикультурної моделі [Глостанова, 2008: с. 106].

Отже, підсумовуючи наведені у статті теоретичні узагальнення, можна стверджувати, що соціологічна теорія мультикультуралізму як різновид соціологічної теорії є ключовим поняттям і одним з методологічних засобів соціологічного аналізу соціальної реальності. Сукупність різноманітних соціологічних концепцій мультикультуралізму, розроблених і сформованих у процесі історичного розвитку соціології, становить відносно автономну галузь соціологічної теорії, що потребує подальшого розвитку. Хоча подальший розвиток ускладнюється міждисциплінарним характером мультикультуралізму, проте накопичений досвід його соціальних практик (толерантності та культурної взаємодії) створює необхідні передумови для системної рефлексії та подальшого дослідження.

Джерела

Бенхабиб С. Притязання культури / Бенхабиб С. — М. : Логос, 2003. — 296 с.

Вевьєрка М. Формирование различий / М. Вевьєрка // Социологические исследования : науч. и обществ.-полит. журн. — 2005. — № 8. — С. 18–19.

Висоцька Наталія. Концепція мультикультуралізму і питання естетики / Наталія Висоцька // Питання літературознавства. — 2009. — Вип. 77. — С. 110–121.

Джери Д. Большой толковый социологический словарь : в 2 т. [Электронный ресурс] / Д. Дэвид, Дж. Джери / пер. с англ. Н.Н. Марчук. — М. : Вече : АСТ, 1999. — Т. 1. — 544 с. ; Т. 2. — 528 с. — Режим доступа :

<http://voluntary.ru/dictionary/567/word/multiculturalizm>.

Дмитриев Г.Д. Многокультурное образование / Дмитриев Г.Д. — М. : Прогресс, 1999. — 208 с.

Жижек С. Интерпассивность, или Как наслаждаться посредством Другого: Желание: Влечение; Мультикультуралізм / С. Жижек ; пер. с англ. А. Смирнова ; под ред. В. Мазина, Г. Роговяна. — СПб. : Алетейя, 2005. — 156 с.

Кимлика У. Политика на местном языке: национализм, мультикультуралізм, гражданство [Электронный ресурс] / У. Кимлика. — М., 2007. — Режим доступа :

<http://magazines.russ.ru/logos/2004/7/mala2.html>.

Кирабаев Н.С. Культурная идентичность, плюрализм и глобализация в современном философском дискурсе / Н.С. Кирабаев // Культурная идентичность и глобализация : V междунар. филос. симпозиум “Диалог цивилизаций: Восток–Запад” : докл. и выступ. — М. : Изд-во РУДН, 2002. — 169 с.

Колодій А. Американська доктрина мультикультуралізму і етнопатристичний розвиток України [Електронний ресурс] / А. Колодій // Агора. — 2008. — Вип. 6 : Україна і США: взаємодія у галузі політики, економіки, культури і науки. — С. 5–14. — Режим доступу : <http://political-studies.com/?=578>.

Коробейников Л.А. Мультикультуралізм: открытый дискурс / Л.А. Коробейникова // Вестник Томского государственного университета. — 2009. — № 326 (сент.). — С. 61–63.

Кристева Ю. От одной идентичности к другой [Электронный ресурс] / Ю. Кристева // Источник: От Я к Другому / пер. с англ., вступление и примечания Е.М. Князевой ; сверено с франц. А.А. Горных. — Минск, 1997. — Режим доступа : http://www.gumer.info/bogoslov_Buks/Philos/krist/otodn.php.

Кудрявцева Т.В. Понятие поликультурности. Мультикультуралистский дискурс [Электронный ресурс] / Т.В. Кудрявцева. — Режим доступа : <http://auts.esrae.ru/pdf/2013/>.

Куропятник А.И. Проблема идентичности в мультикультуральных и полиэтнических обществах [Электронный ресурс] / А.И. Куропятник // Портал Сибирь и сибирская идентичность. — Режим доступа : <http://sibident.narod.ru/text/kuropyatnik2.doc>.

Куропятник А.И. Проблема идентичности в мультикультурных и полиэтнических обществах [Электронный ресурс] / А.И. Куропятник. — М., 2005. — Режим доступа : www.twirpx.com/file/180539/.

Лапин Д.В. Мультикультурализм: политическая концепция и научный феномен [Электронный ресурс] / Д.В. Лапин. — Режим доступа : http://ideaidealy.ru/wp-content/uploads/2014/11/Лапин_ИИИ_216_/2013_Т_2.pdf.

Лебедева Н.М. Введение в этническую и кросс-культурную психологию / Лебедева Н.М. — М. : Ключ-С, 1999. — 233 с.

Ле Коадик Ронан. Мультикультурализм [Электронный ресурс] / Ронан Ле Коадик. — Режим доступа : <http://www.etnograf.ru/node/178>.

Липкин А. И. Вызов новой мультикультурности // Европейская культура: вызовы современности = The European culture: the challenges of modernity / [под ред. Е.В. Водопьяновой]. — М. : Ин-т Европы РАН, 2014. — С. 31–35.

Липкин А.И. Изменение характера мультикультурализма на границе XXI века: межцивилизационный аспект в условиях глобализации [Электронный ресурс] / А.И. Липкин // Портал Совета при Президенте РФ по развитию гражданского общества и правам человека. — Режим доступа : http://www.president-sovet.ru/structure/consolidation_group/materials/proceedings_of_the_workshop/ai_lipkin.php.

Малахов В.С. Культурный плюрализм versus мультикультурализм [Электронный ресурс] / В.С. Малахов // Логос. — 2000. — № 5–6. — Режим доступа : <http://iph.ras.ru/uplfile/ethics/RC/ed/f/malachov.html>.

Паин Э.А. К вопросу о “крахе политики мультикультурализма” в Европе. [Электронный ресурс] / Э.А. Паин. — М., 2011. — Режим доступа : <http://demagogy.ru/pain/blog/2011-03-05/k-voprosu-o-krakhe-politiki-multikulturalizma-v-evrope>.

Паин Э.А. Между империей и нацией. Модернистский проект и его традиционалистская альтернатива в национальной политике России / Паин Э.А. — 2-е изд., доп. — М. : Новое изд-во, 2004. — 248 с.

Петриковская А.С. Австралийский мультикультурализм: опыт этнической политики / А.С. Петриковская // Этнографическое обозрение. — 1993. — № 2. — С. 28–44.

Радтке Ф.-О. Между дерегуляцией и дискриминацией: дилемма немецкого социального государства в обращении с иммиграцией [Электронный ресурс] / Ф.-О. Радтке ; пер. с нем. М. Кудрявцевой. — Режим доступа : http://www.cisr.ru/files/publ/Migr_Radtke.pdf.

Радтке Ф.-О. Разновидности мультикультурализма и его неконтролируемые последствия / Ф.-О. Радтке // Мультикультурализм и трансформация постсоветских обществ / под ред. В.С. Малахова, В.А. Тишкова. — М. : Ин-т этнологии и антропологии РАН, 2002. — С. 103–115.

Социологическая энциклопедия : в 2-х т. / В.Н. Иванов (гл. ред.) ; Национальный общественно-научный фонд. — М. : Мысль, 2003. — Т. 2 : Н–Я. — 863 с.

Следзевский И.В. Формирование этнокультурного образования в Москве, модернизация столичного образования и вызовы современного мультикультурализма / И.В. Следзевский // Этнические процессы в столичном мегаполисе. — М. : Ин-т Африки РАН, 2008. — С. 80–183.

Тейлор Ч. Мультикультуралізм і “політика визнання” / Чарльз Тейлор; пер. з англ. — К. : Альтерпрес, 2004. — 172 с.

Тенула Дж. История и культура решения конфликтов в Соединенных Штатах / Дж. Тенула // Расы и народы. — 1998. — Вып. 24. — С. 240–251.

Тишков В.А. Теория и практика многокультурности / В.А. Тишков // Мультикультурализм и трансформация постсоветских обществ / под ред. В.С. Малахова, В.А. Тишкова. — М. : Ин-т этнологии и антропологии РАН, 2002. — С. 331–350.

Тлостанова М.В. Движение идей мультикультурализма в США конца XX века / М.В. Тлостанова // США, Канада: ЭПК. — 2000. — № 10. — С. 98–107.

Тлостанова М.В. От философии мультикультурализма к философии транскультурации / М.В. Тлостанова. — М. : РУДН, 2008. — 251 с.

Уолцер М. О терпимости / М. Уолцер; пер. с англ. И. Мюрнберг. — М. : Идея-Пресс, Дом интелект. книги, 2000. — 160 с.

Хантингтон С. Столкновение цивилизаций? / С. Хантингтон. — М. : АСТ: Мидгард, 2007. — 576 с.

Чукин С.Г. Ю. Хабермас versus А. Макинтайр: к вопросу об основаниях современного философствования / С.Г. Чукин // Размышления о философии на перекрестке второго и третьего тысячелетий: сб. к 75-летию проф. М.Я. Корнеева. — СПб. : Наука, 2002. — Вып. 11. — С. 76–77. — (Серия “Мыслители”).

Bernstein R. Dictatorship of Virtue. Multiculturalism and the Battle for America's Future / R. Bernstein. — N.Y., 1994. — 367 p.

Canadian Multiculturalism [Electronic resource] : Act. R.S.C. (4th Supp.) // Department of Justice Canada. — 1985. — 24 p. — Access mode : <http://laws.justice.gc.ca/engg/acts/c-18.7/page-1/html>.

Castles S. Sozialwissenschaften und ethnische Minderheiten in Australien / S. Castles // Ethnizität Wissenschaft und Minderheiten / (Hrsg) E. Dittrich, F.- O. Radtke. — Opladen, 1990. — P. 43–71.

Ceaser J. Multiculturalism and American Liberal Democracy / J. Ceaser // Multiculturalism and American Democracy / ed. by A. Melzer, J. Weinberger, M. Zinman. — Lawrence, Kansas : Univ. Press of Kansas, 1998. — P. 139–156.

Deger P. Ethnische Grenzziehungen, Buergerstatus und multikulturelle Gesellschaft. Gastarbeiter in Deutschland / P. Deger // Kollektive Identität in Krisen / (Hrsg) R. Hettlage, P. Deger, S. Wagner. — Opladen, 1997. — P. 98–111.

Fish S. Boutique Multiculturalism, or Why Liberals are not Capable of Thinking about Hate Speech [Electronic resource] / S. Fish // Critical Inquiry. — 1997. — № 23 (2). — 378 p. — Access mode : <http://handleshaus.files.wordpress.com/2013/09/boutique-multiculturalism.pdf>.

Guattari F. A Liberation of Desire. An Interview / F. Guattari // Homosexualities and French Literature / ed. G. Stambolian. — Itahca, 1976. — 61 p.

Habermas J. Struggles for Recognition in the Democratic Constitutional State / J. Habermas // Multiculturalism. Examining the Politics of Recognition / ed. by A. Gutmann. — Princeton ; New Jersey, 1994. — P. 107–148.

Heckman F. Multiculturalism Defined Seven Ways [Electronic resource] / F. Heckmann // The Social Contract. — 1993. — Summer. — Access mode : <http://www.thesocialcontract.com/pdf/three-four/Heckmann.pdf>.

Huggan G. The Postcolonial Exotic. Marketing the Margins / Huggan G. — L. & N.Y. : Routledge, 2001. — 147 p.

Radtke F.-O. Multikulturalismus — Regression in die Moderne? / F.-O. Radtke // Fluchtort Europa. Migration und Multikultur / Hrsg. von Martina Fischer. — Frankfurt a. M., 1998. — S. 138–157.

Schlesinger A.Jr. The Disuniting of America: Reflections on a Multicultural Society / Schlesinger A.Jr. — Norton, 1998. — 208 p.

Shohat E. Unthinking Eurocentrism Multiculturalism and the Media / Ella Shohat, Robert Stam // Psychology Press. — 1994. — 405 p.

Todd R. Multiculturalism [Electronic resource] / R. Todd // Dictionary of Race and Ethnic Relations. — L. ; N.Y. : Taylor & Francis e-Library, 2003. — P. 244–246. — Access mode : <http://bookre.org/reader?file=757954>.

Wieviorka M. Is multiculturalism the solution? [Electronic resource] / M. Wieviorka // Ethnic and Racial Studies. — 1998. — Vol. 21, № 5, sept. — P. 881–910. — Access mode : http://www.epolis.cz/download/pdf/materials_11_1.pdf.